

УДК 159.942.6

Воляннюк Наталія Юрївна

д. психол. н., професор

Національний технічний університет

України «КПІ» (м. Київ)

ВАРІАБЕЛЬНІСТЬ ТА НЕМИНУЧІСТЬ КРИЗ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТА ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена розгляду кризових явищ, як невід'ємного атрибуту динамічного процесу професійного розвитку суб'єкта діяльності. Здійснено аналіз основних ознак професійних криз та систематизовано об'єктивні та суб'єктивні фактори, що їх детермінують.

Ключові слова: кризи, фактори, професійний розвиток, суб'єкт.

На різних етапах професіоналізації суб'єкт діяльності, неодноразово опиняється в кризових ситуаціях, основу яких складають не лише психофізіологічні сенситивні періоди, вікові нормативні кризи, соціальні переходи, а й значущі життєві події, що вимагають вибору нової траєкторії професійного та життєвого шляху. Натомість аналіз літературних джерел із відповідної проблеми дозволяє констатувати, що кризи професійного розвитку особистості поки що не стали предметом емпіричного дослідження психологів. Кризи ж, вікові, або онтогенетичного розвитку людини й життєві кризи докладно представлені в психологічних дослідженнях.

Перш ніж розглядати кризи професійного розвитку, здійснимо стислий аналіз відмінних точок зору і підходів до визначення психологічної категорії «криза» та аксіоматичне осмислення різних криз особистості. Семантичне значення слова «криза» несе в собі відтінок надзвичайності, погрози і необхідності в дії. У сучасній психологічній науці переважають різноманітні трактування терміну «криза»: онтогенетичне джерело як сили, так і

недостатньої адаптації; антракт, час коли необхідно зупинитися, задуматися і побачити вже пройдену частину шляху; період розпаду, розламу; критичний момент і поворотний пункт; механізм переривчастості в процесі особистісної світобудови.

Таким чином, поняття «криза» означає складне, загострене, нестійке положення, перелом, що призводить до поліпшення або до погіршення колишнього стану. Варто наголосити, що однією із найважливіших ознак кризи є вибіркове підвищення чутливості до зовнішніх впливів.

Вивченню проблеми кризових явищ у житті людини та переживання особистістю психічних і вікових криз присвячено значну кількість праць фундаторів вітчизняної психології: К.О.Абульханової-Славської [1], Б.Г.Ананьєва [2], Л.І.Анциферової [3], Л.С.Виготського [4], О.А.Донченко, Т.М.Титаренко [6].

Квінтесенцією наукових доробок із вивчення означеної проблеми стали загальні теоретичні та емпіричні дослідження біографічних і життєвих криз особистості. Останні були предметом пильної уваги як зарубіжних (Ш.Бюлер, Б.Лівехуда, Е.Еріксона), так і вітчизняних (С.Д.Максименко, Л.В.Сохань, О.О.Кронік, Р.А.Ахмеров, Н.В.Чепелева) психологів. Поділяючи людське життя на періоди, стадії, вони звертають увагу на труднощі переходу від однієї стадії до іншої. При цьому підкреслюється суттєвий вплив шляхів проходження кризових явищ на подальший розвиток людини, аналізуються фактори, що ініціюють кризи.

Умовно можна виділити два напрями і відповідно дві концепції вчених, котрі розглядають природу кризи з позиції оцінки (позитивної – негативної).

До робіт першого напрямку, представники якого розглядають кризу як щось неминуче руйнівне, деструктивне, можна віднести наукові праці В.П.Мальцева, В.П.Ларічева та ін. У своєму дослідженні В.П.Мальцев відзначає, що в повсякденному житті людина зіштовхується з надзвичайними, критичними, важкими життєвими ситуаціями, перед якими часто стає безпомічною, неспроможною щодо їх вирішення. Саме тому, на його думку

людська свідомість інтерпретує слово «криза» як негативне явище життя, якого варто уникати і боротися з ним.

В.П.Ларічев також вважає, що криза може викликати складні зворотні деструктивні впливи, що ведуть до регресії особистісного потенціалу, фіксації неадаптивних особистісних установок, призводять до формування неврозів, психопатологічної поведінки, тривалих депресій та інших особистісних патологій.

Представники «позитивного» напряму Л.С.Виготський, І.В.Бринза, О.А.Донченко, Т.М.Титаренко, Д.Б.Ельконін та інші розглядають кризу як конструктивне явище в житті людини. Відповідно до такого розуміння, криза – це пік відновлення внутрішнього світу суб'єкта, що веде до особистісного росту, до початку «нового життя», до подолання життєвих перешкод, до зростання психологічної зрілості.

Кардинальне переосмислення власного життя для кожної людини стає переломним моментом, за яким відбуваються істотні зміни в її цінностях та інтересах. Суб'єкт життєдіяльності, котрий успішно переборов кризові моменти життя, здобуває досвід, впевненість у своїх силах і можливість у майбутньому справитися з важкими життєвими ситуаціями. Загалом представники «позитивного» напряму розглядають «кризу» не як загрозу катастрофи, а швидше як виклик тим труднощам, критичним ситуаціям, несприятливим обставинам, що зустрічаються в житті людини. Можна категорично стверджувати, що з точки зору психологічної оцінки кожна криза містить як позитивний, так і негативний компоненти. Ця дійсність і віддзеркалює природу кризи, у якій, з одного боку, фігурує ризик деструктивного розвитку особистості, що приводить до руйнування, деформації її особистісних якостей і можливо всього життя. З іншого боку – існує можливість позитивних змін, що несуть у собі відновлення внутрішнього світу людини, переосмислення, переоцінку своїх життєвих принципів, прийняття нового образу «Я».

Виокремлення тих чи інших типів криз може бути здійснено за різноманітними критеріями: за віковим критерієм; за тривалістю переживання

(короткочасна, довгострокова); за критерієм результативності (конструктивний, деструктивний); за діяльнісним критерієм (криза операційної сторони життєдіяльності: не знаю, як жити далі; криза мотиваційно-цільової сторони життєдіяльності: не знаю для чого жити далі; криза смислової сторони, не знаю навіщо взагалі жити далі) [6, с. 52-53].

Основними ознаками професійних криз є втрата почуття нового, відставання від життя, зниження рівня професіоналізму, внутрішня розгубленість, усвідомлення необхідності переоцінки себе, зниження самооцінки, втома, емоційне виснаження і т.д.

Акумулюючи наявні в літературі уявлення про психологічну кризу і модифікуючи їх у контексті професійної діяльності, під професійною кризою розуміється психічний стан суб'єкта, що характеризується внутрішніми переживаннями неможливості реалізації професійних планів, що виникають при блокуванні цілеспрямованої діяльності об'єктивними і суб'єктивними факторами. Іншими словами, професійну кризу визначають, як різку зміну вектора професійного розвитку суб'єкта діяльності.

Результати, отримані в процесі теоретичного осмислення проблеми, дали підставу зробити висновок, що на даний час висвітлено різноманітні причини, які детермінують розвиток професійних криз. В цілому їх можна класифікувати у такий спосіб:

1. Медико-біологічні: соматичні, нейродинамічні, конституціональні, статеві характеристики індивіда, а також рівень його фізичного здоров'я.
2. Економічні причини: ідеологія держави, економічні особливості розвитку суспільства, своєрідність суспільних відносин, наявність кризових етапів у розвитку суспільства та оцінка галузі трудової діяльності в масштабі соціального замовлення на професію.
3. Соціальні причини: квазіпсихологічні, інтерпсихологічні, інтрапсихологічні рівні співвідношення суспільних і міжособистісних відносин, фінансова підтримка спеціаліста та умови праці.

4. Педагогічні причини: різноманітні норми та еталони, соціальні ідеали, засвоєння яких формує світогляд людини.

5. Психологічні причини: індивідуально-типологічні особливості людини, своєрідність індивідуальності та «суб'єктного простору» професіонала.

Як процес, що має свою логіку, професійна криза, згідно [7] містить у собі наступні три фази: передкритичну, власне критичну і посткритичну, кожна з яких характеризується своїм специфічним змістом. У першій фазі відбувається загострення протиріччя між суб'єктивною й об'єктивною складовою соціальної ситуації розвитку. Передкритична фаза виявляється в незадоволеності існуючим професійним статусом, змістом діяльності, способами її реалізації, міжособистісними стосунками. Критична фаза відрізняється усвідомленою незадоволеністю реальною професійною ситуацією. Намічаються варіанти її зміни, програються сценарії подальшого професійного життя, підсилюється психічна напруженість. Протиріччя збільшуються і виникає конфлікт, що утворює ядро кризового явища. Аналіз конфліктних ситуацій у кризових явищах дозволив досліднику виділити наступні типи конфліктів професійного розвитку особистості:

- мотиваційний, обумовлений втратою інтересу до самовдосконалення, до роботи, втратою перспектив професійного зростання, дезінтеграцією професійних орієнтацій, установок, позицій;
- когнітивно-діяльнісний, детермінований незадоволеністю змістом і способами здійснення професійної діяльності;
- поведінковий, обумовлений протиріччями в міжособистісних стосунках у колективі, незадоволеністю своїм соціально-професійним статусом, положенням у групі, рівнем зарплатні.

Конфлікт супроводжується рефлексією, переглядом професійних ситуацій, аналізом своїх можливостей і здібностей. Вирішення конфлікту приводить кризу в посткритичну фазу. Способи вирішення конфліктів можуть мати конструктивний, професійно-нейтральний і деструктивний характер [7, с.216]. Конструктивний вихід із конфлікту передбачає підвищення професійної

кваліфікації, пошук нових способів виконання діяльності, зміну професійного статусу, зміну місця роботи, перекваліфікацію. Такий шлях, на думку Е.Ф.Зеєра, вимагає від особистості прояву наднормативної професійної активності.

Підсумовуючи точки зору, наведені вище, можна стверджувати, що інтенсивність переживання кризи професійного розвитку та можливості конструктивного або деструктивного виходу із кризового явища значною мірою обумовлені типом ставлення до цього феномена та активністю суб'єкта.

Саме тому, проблема переживання особистістю професійних криз дуже тісно пов'язана з розробкою і вирішенням завдань психологічного супроводу професійного розвитку суб'єкта діяльності.

Література:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни /Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. /Борис Герасимович Ананьев [под ред. А.А.Бодалева, Б.Ф. Ломова]. – М.: Педагогика, 1980, – Т. 1. – 250 с.; Т. 2. – 287 с.
3. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л.И.Анцыферова // Психологический журнал, 1994. – Т. 15. – № 1. – С. 3-18.
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений / Лев Семенович Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.
5. Глуханюк Н.С. Психология профессионализации педагога /Наталья Степановна Глуханюк / Екатеринбург: Урал. гос. проф.-пед.ун-та, 2000. – 219 с.
6. Донченко Е.А. Личность: Конфликт и гармония / Е.А.Донченко, Т.М.Титаренко. – 2-е изд., доп. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 175 с.
7. Зеер Э.Ф. психология профессий /Эвальд Францевич Зеер.– М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.